

MONOK ISTVÁN

Mária királynő könyvtárai

Különlenyomat a
Tanulmányok Karácsonyi Béla hetvenedik születésnapjára
Szeged, 1989
című kötetből

Mária királynő könyvtárai

MONOK ISTVÁN

Ha valaki II. Lajos özvegye, Habsburg Mária királynő könyvei nyomába szegődik, bevallva, vagy bevallatlan a Corvina eddig még nem ismert köteteit szeretné megtalálni. Márcsak emiatt is kell a királynő könyvtárai sorát a Corvinával kezdenünk. Mária menekülése Budáról a Mohácsi csatavesztés után, szinte valamennyi kortárs és közelkortárs hazai krónikás, történetíró munkájában szerepel. Ezeket a szövegrészeket és az addigi szakirodalmat foglalta össze Ortvy Tivadar.¹ A Budán maradt Corvina pusztulásáról, későbbi sorsáról keletkezett korabeli forrásokat interpretáló Csapodi Csaba a könyvanyag csaknem teljes pusztulásáról beszél számos tanulmányában.²

Az esetlegesen Mária királynő által magával vitt könyvek után kutatva kellett megismerkednünk az akkori Európa másik gyöngyszemének, a Bourguignonne könyvtár történetével. 1373-ból való az első katalógus azoknak a könyveknek egy részéről, amely gyűjtemény a mai brüsszeli I. Albert Királyi Könyvtár régi kollekciójának alapját képezi; ettől kezdődően 13 összeírás ismert Ausztriai Margitnak, Mária királynő nagynénjének haláláig (1530).³ A Németalföld és Észak-Franciaország több városában volt gyűjteményt Ausztriai Margit egyesítette Mechelenben (Malines), ahol udvara is volt. Közismert, hogy a kormányzó udvartartása Brüsszelbe csak Mária gubernátorsága idején települt át (ő maga itt is született). Az átköltözéskor V. Károly parancsára a könyvtárnak két katalógusa készült el: az egyik 1536-ban, a másik 1545-ben. Ez utóbbi kiadatlanul elveszett (1906-ban még tudtak róla).⁴

1 ORTVAY TIVADAR: Mária, II. Lajos magyar király neje. 1505-1558. Bp., 1914 /Magyar Történelmi Életrajzok/ (a továbbiakban: ORTVAY 1914)

2 CSAPODI CSABA: Mikor pusztult el Mátyás király könyvtára? Magyar Könyvszemle (a továbbiakban: MKSz) 1961. 399-421. Kiny.-ként: A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Közleményei. 21. Bp., 1961; uő.: The Corvinian Library. History and Stock. Bp., 1973 /Studia Humanitatis 1./ (a továbbiakban: CL); uő.: A budai királyi palotában 1686-ban talált kódexek és nyomtatott könyvek. Bp., 1984 /A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Közleményei. Új sorozat. 15(90)/

3 cf. DOUTREPONT, GEORGES: Inventaire de la librairie de Philippe le Bon (1420). Bruxelles, 1906. bevezető tanulmánya

4 DOUTREPONT i. m. 16.; Az udvarnak Brüsszelbe költözéséről lásd: HYMANS, LOUIS: Bruxelles à travers les ages. Bruxelles, s. d. 205-229.; HENNE, ALEXANDRE-WAUTERS, ALPHONSE: Histoire de la Ville de Bruxelles. Nouvelles édition du texte original de 1845. augmentée de nombreuses reproductions de documents choisis par MINA MARTENS. Tome I. Bruxelles, 1975. 263-301.

Az idősödő királynő 1555-ben lemondott tisztségéről, s átadta azt Fülöp spanyol trónörökösnek. 1556-ban Turnhoutba költözött.⁵ Magával vitte könyvtárát is, amelyről ekkor ismét katalógus készült.⁶ Az alig féléves turnhouti tartózkodás után 1556 szeptemberében elhagyta Németalföldet, s Spanyolországban, Cingalesben telepedett le; itt élt 1558. október 17-ig.⁷

Németalföldön maradt könyveit II. Fülöp összegyűjtette, jelentősebb részét Brüsszelbe szállíttatta vissza, de kisrészük a Madridban alapított királyi könyvtárat, az Escorialt gyarapította.⁸ A brüsszeli könyvtárnak ettől kezdve a XVI. századtól még négy katalógusát ismerjük.⁹

Mária királynőnek azonban nem csak Brüsszelben és Turnhoutban voltak könyvei, hanem a másik kedvenc kastélyában Bincheben és az általa alapított, róla elnevezett Mariemontban is.¹⁰

Mint az eddigiekből is kitűnt az özvegy királyné könyvei utáni nyomozás három nagy XV – XVI. századi könyvgyűjtemény történetének ismeretére épülhet. Ez a három a Corvina, a Bourguignonne könyvtár és az Escorial. Sajnálatos módon a Corvinának nem maradt fenn egyetlen katalógusa sem, nemhogy összeírás-sorozat, amely lehetővé tenné annak vizsgálatát, hogy Mária hozott-e magával könyveket Budára, illetve, hogy melyeket vitte onnét magával.

5 Turhout történetére lásd: PEETERS, RAYMOND: 750 jaar Turnhout, stad en vrijheid. Turnhout, 1961.

6 GACHARD, L.-P.: Inventaire des livres de Marie de Hongrie envoyés à Turnhout (1556). = Bulletins de la Commission Royale d'histoire. Série I. Tome X. Bruxelles, 1845. 226-246. (a továbbiakban: GACHARD 1845)

7 Vö. például ORTVAY 1914. 433-434.; DE IOGH, JANE: De Konigin Maria van Hongarije, landvoogdes der Nederlanden 1505-1558. Amsterdam, 1941 (2. kiad. 1946, 3. kiad. 1947, 4. kiad. 1966; az angol fordítás: London, 1959. Transl. by HERBER NORTON.) záró fejezete; DE BOOM, GHISLAINE: Marie de Hongrie. Bruxelles, 1956 /Collection Notre Passé. 5,4./ 127-130.

8 LAMBERT, JULES: La Bibliothèque royale de 1559 et son conservateur Viglius van Aytta. (Colloque international sur le développement historiques des grands Bibliothèques. Bruxelles, 15-16. juin 1959. Quatrième centenaire de la création de la Bibliothèque royale par Philippe II. à Bruxelles, le 12. avril 1559.) = Archives Bibliothèques et Musée de Belgique. 30(1959) 236-256.; La réserve précieuse. Naissance d'un département de la Bibliothèque royale. (Exposition.) Catalogue rédigée sous la direction de GEORGES COLIN). Bruxelles, 1961; LEMAIRE, CLAUDE – DEBAE, MARGUERITE: Esquisse historique 1559-1837. = Bibliothèque Royale. Mémorial 1559-1969. Bruxelles. 1969 (a továbbiakban: Mémorial 1969) 3-83.

9 GACHARD, L.-P.: La Bibliothèque de l'Escorial. Bruxelles, 1853; La bibliothèque de Marguerite d'Autriche. Exposition. Mai-juillet 1940. Bruxelles, 1940; Trésors de la Bibliothèque Royale de Belgique. Bruxelles, 1958; Mémorial 1969. 81-82.;

10 JUSTE, Théodore: Les Pays-Bas sous Charles-Quint – Vie de Marie de Hongrie. Nouvelle édition revue et augmentée. Bruxelles – Leipzig – Paris, 1861 (első kiad. 1855) 26-33, 152-155.

Szerencsésebb helyzetben vagyunk a másik kettővel. A brüsszeli gyűjteménynek a Mária lemondása utáni katalógusai külön fejezetben sorolják fel az ő könyvtárának darabjait. J. Marchal e katalógusok összehasonlító elemzését is elvégezte, konkordanciáját is publikálta 1842-ben.¹¹ Mint említettem, a Turnhoutba költözéskor is készült egy könyvjegyzék. Ezt publikálta 1845-ben L-P. Gachard.¹² Miután Marchal ezt még nem ismerte, annak ellenére, hogy ezek a könyvek nagyjából visszakérültek Brüsszelbe, tekintsük e jegyzéket is vizsgálódási alapnak.

II. Henrik francia király 1554-es támadása során elpusztult Mariemont és Binche.¹³ A kastélyok festményei elpusztultak, de a könyveket a közeli Monsba menekítették. Ezek összeírása, Márai későbbi irataival (pl. végrendeletének francia és spanyol változatával) fennmaradtak.¹⁴

II. Fülöp 1562-ben kibocsájtotta az általunk ismert első kötelespéldány-rendeletet. Ezt 1571-ben kibővítve megerősítette.¹⁵ Németalföldi könyvügynökei Christoph Plantin és Benedictus Arias Montanus voltak. Sajnos nem sikerült rábukkanni annak a 14 láda könyvnek az összeírására, amit 1559-ben expedáltak Antwerpenből Madridba,¹⁶ de az Escorial katalógusait ismerjük. II. Fülöp életében kettő készült el ezek közül: 1574-ben és 1576-ban.¹⁷ A király halála utáni összeírások is kitérnek a könyvtárra.¹⁸ Sajnálatos módon ezekben nem különítették el a Máriától származó könyveket, így csak ez egyes kötetek amúgy elég részletes leírása sejteti, hogy melyek lehettek azok. Ezt még akkor is elmondhatjuk, ha tudjuk, az ural-

11 MARCHAL, J: Catalogue des manuscrits de la Bibliothèque Royale des ducs de Bourgogne. Tome I. Bruxelles – Leipzig, 1842. CCLXIV–CCLXXI.

12 GACHARD 1845

13 JUSTE i. m. 150–160.; Musée de Mariemont. Museum van Mariemont. Bruxelles, 1958.

14 Göttingen, Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek, Handschriftensammlung, Ms. Hist. 657. XVIII. fol. 414–531.

15 Mémorial 1969. 6–7. E rendelet szerint valamennyi dél-németalföldi nyomdász valamennyi kiadványából köteles két példányt II. Fülöp részére Antwerpenbe a Plantin-Moretus nyomdába küldeni. Egyiket kiadói kötésben ingyen, a másikat bérbe kötve a király költségére.

16 BEER téved, hogy az általa idézett jegyzék, amelyet ma a Plantin-Moretus nyoma levéltárában őriznek, ez lenne, mert az a Benedictus Arias-Montanus által vásárolt kéziratok összeírása. Vö. BEER, RUDOLF: Die Handschriftenschenkung Philipp II. an den Escorial von Jahre 1576. = Jahrbuch der Kunsthistorischen Sammlungen des Allerhöchsten Kaiserheusen, Bd. 23. (1903) Theil II. I–XI.

17 A 16. jegyzetben idézett BEER tanulmányon kívül lásd uő.: Inventare aus dem Archivo del Palacio zu Madrid. = Jahrbuch der Kunsthistorischen Sammlungen des Allerhöchsten Kaiserheusen, Bd. 14. (1894) Theil II. I–LXX., Bd. 19. (1899) Theil II. CXVII–CLXXVII.

18 CANTÓN, SÁNCHEZ: Inventarios reales bienes muebles que pertenecieron a Felipe II. Vol. I. Madrid, 1956 /Archivo Documental Español publicado por la Real Academia de la Historia. Tomo X./ XXVII–XXXI., 134–189.

kode halálát követő összeírások egyikében találkozhatunk olyan fejezettel, ami a *Libros que fueron de la Reina Maria* címet viseli. Ez azonban csak 33 tétel, s elképzelhetetlen, hogy csak ennyit hoztak volna el közülük.

Még egy könyvtárjegyzékről kell beszámolnunk, amely végülis valamirevaló eredményt hozott. 1558-ban Cingalesben Mária halála után összeírták javait. Ezt a ma Simancasban őrzött összeírást M. Gachard 1854-ben lemásolta.¹⁹ A másolatra írt jelzet alapján sikerült az eredetit is fellelni, s xeroxmásolatot szerezni róla.

Összefoglalva az eddigieket tehát a következő levéltári forrásokat vettem számba a Mária királyné könyveit kutatók:

1. A brüsszeli könyvtár katalógusait a XVI. századból (4 jegyzék).

1a A turnhouti kastélyba szállított, majd Brüsszelbe visszavitt könyvek összeírását.

2. A binche-i és mariemonti kastélyban volt könyvek jegyzékét.

3. Az Escorial katalógusait az első nyomtatott változatig (1605-ig) (3 jegyzék).

Nem számítva tehát a XIX. századi másolatokat összesen tehát 9 inventárium áll rendelkezésünkre. A tizedik lenne a már említett 14 láda Spanyolországba szállított könyv összeírása.

Mielőtt ezen összeírások két szempontú vizsgálatának eredményét elmondanám, meg kell említeni, hogy Mária könyvei közül Európa szinte valamennyi nagyobb gyűjteményében található néhány. Ezek számbavétele egy élet munkáját igényelné.

Az első vizsgálati szempontom volt, hogy jelölik-e az összeírásokban a magyar provenienciát, illetve, milyen hungarica anyag volt ezekben a könyvtárakban. Az eredmény meglehetősen lesújtó.

A közzismert brüsszeli *Missale*²⁰ már a kortársak előtt is nagy becsben állt. A XVII. századtól kezdve valamennyi, a könyvtár történetével foglalkozó szakmunka megemlíti, s ugyancsak szerepel minden kiállításon, amelyek a könyvtár kincseit mutatják be.²¹ Magyarországon sokáig ugyancsak

¹⁹ Archivo General de Simancas, Contaduría mayor, 1^a época Leg. 1093.; GACHARD másolata: Bruxelles, Archives Générales du Royaume, Manuscrits divers, Nr. 391. fol. 141a-194b.

²⁰ CL 890

²¹ BOCHIUS, JOHANNES: *Historia narratio profectionis et inaugurationis Serenissimorum Belgii Principum Alberti et Isabelle archiducum...* Antwerpen, 1602, Johannes Moretus. Ennek 161. lapján olvashatjuk: „Bruxellam IV. Cal. Decembris redierunt... Cum interim Decanus librum Missalem coram ipsis apertum tenens, dicto à singulis iureiurando praeibit osculandum...”; CHEVALIER, J.: *Notice sur un manuscrit rare et précieux conservé à la Bibliothèque Royale de Bourguogne à*

Corvinaként tartották számon a *Codex Aureus*t, amely ma is az Escorialban található. Miután a címe (*Evangelia quattuor*) nem alkalmas az azonosításra, természetesen lehet, hogy valamelyik díszesnek leírt evangélium volt ez a kötet. Csapodi Csaba kétséges Corvinának mondja,²² de nem hivatkozik Paul Durrieu tanulmányára, amely 1893-ban a *Bibliothèque de l'École des Chartes*ban jelent meg, amely számomra meggyőzően bizonyította, hogy sajnos semmi köze nem volt a Corvinához.²³

Magyar vonatkozású könyveket és levéltári iratokat a királynő halála utáni (kiadatlan) katalógus említ. A levéltári összeírás magától értetődően. Ezek felsorolásától eltekintek. Ezen kívül két könyvről állítható biztosan, hogy Budáról származik:

Un libro escrito en lingua latina con sus tablas naranpidas que se intitula: Tripartitum opus juri consuetudinari incliti Regis hungarorum etc.

*Ungrische Chronik*²⁴

Megemlíthető még egy király-katalógus: *Otro tal compendio e catalogo de los Reges de España, Bohemia, Hungria et otros en frances*,²⁵ és hogy több könyv *en las armas reales de Hungria y España* volt díszítve.

Bruxelles, intitule: *Missale Romanum*. = *Mémoires de l'Académie Impériale et Royale des sciences et belles-lettres de Bruxelles*. 1783. Tome IV. 491-502.; LASERNA SANTANDER, CHARLES-ANTOINE DE: *Mémoire historique sur la Bibliothèque dite de Bourguogne, présentement bibliothèque publique de Bruxelles*. Bruxelles, 1809. 38-41.; FROCHEUR, FLORIAN: *Messenger des sciences historiques de Belgique*. Bruxelles, 1839. 329-331.; uő.: *Notice historique sur l'antique dépôt littéraire de la bibliothèque des ducs de Bourguogne*. Gand, 1839. 17-19.; NAMUR, JEAN-PAUL: *Histoire des bibliothèques publiques de la Belgique*. Vol. I. Bruxelles, 1840. 40-43.; GACHARD, L.-P.: *Rapport à Monsieur le ministre d'intérieur sur différentes séries de documents concernant l'histoire de la Belgique, qui sont conservées dans les archives de l'ancienne chambre des comptes de Flandre à Lille*. Bruxelles, 1841. 40-41., 264-265.; MUNTZ, EUGENE: *Le missel de Mathias Corvin à la Bibliothèque Royale de Bruxelles*. = *Gazette Archéologique*, 1883. (Paris) 116-120.; GHELLINCK VAERNEWYCK, XAVIER DE: *Liens généalogiques, historiques et héraldiques entre les Royaumes de Hongrie et de Bohême et les Belges d'hier et d'aujourd'hui*. = *Mélanges offerts à Szabolcs de Vajay... rassemblés et présentés par ADHÉMAR DE PANAT et XAVIER DE GHELLINCK VAERNEWYCK*. Braga, 1971. 271-272.; a számos kiállítás katalógus közül néhányat lásd a jegyzeteinkben, felsorolásuktól e helyen eltekintünk.

22 CL 821

23 DURRIEU, PAUL: *Manuscrits d'Espagne remarquables principalement par leurs peintures et par la beauté de leur exécution*. = *Bibliothèque de l'École des Chartes* 54(1893) 251-263.; Legújabbán kiállítva: *Les rois bibliophiles. Exposition organisée par Europalia '85 España*. Catalogue établi par AMALIA SARRIA, avec la collab. de CLAUDINE LEMAIRE. Bruxelles, 1985. Nr. 76.

24 Archivo General de Simancas, Contaduría mayor, 1^a época Leg. 1093. fol. 3.

25 Archivo General de Simancas, Contaduría mayor, 1^a época Leg. 1093. fol. 200-208.

A második szempont, amely szerint végigolvastam a katalógusokat az volt, hogy található-e nyoma Mária királynőnek a protestantizmussal, vagy a vallási szabadgondolkodással való kapcsolatának.

Közismert, hogy a magyarországi és a németalföldi protestáns történetírás Máriát, mint a toleráns, a vallásújítást segítő uralkodót mutatja be, s nem is alaptalanul.²⁶ E szakirodalom alakította képhez szeretnék végezetül néhány adalékkal szolgálni.

Ismert egy levél, amelyet Mária Granvelle kardinálisnak írt 1545-ben. Ebben írja következőket:

„Vous requérant, suyvant que le m'escripvez, vouloir recouvrer le description des trois parties du monde, naguères venue en lumière, car encoires ne l'ay pas veue. Des euvres de Cicero, j'en ay veu aucunes; néantmoins me ferez plésir de m'envoyer celles que se impriment de jour à autre, et je vous ferez payer du tout. Vous remercient de *la complainte et déploration de la mort de Clément Marot* que m'avez envoyé.”²⁷

A halála után összeírt könyvek között a következők tarthatnak számot e szempontból az érdeklődésre:

Otro en pergamino de mano en francea, un dialogo en sueno de noche en forma de vision contra el Lutero que defendia Felipe Melanton

*Tratado que contiene venite disputaciones intituladas filipicas de Fray Alonso Obispo de Camaria contra la sete luterana y Philipo Melancton en cuarto de pliego cubierto de pergamino en latin*²⁸

Összefoglalva tehát a Mária királynő könyvtárai utáni kutatómunka eredményét elmondhatjuk, hogy az összegyűjtött levéltári anyag nem igazolta azt a kimondatlan előfeltevést, hogy II. Lajos özvegye Budáról a Corvina állományából könyveket vitt magával (illetve azok nem jutottak el Németalföldre). Nem jelenti ez azonban azt, hogy az egyes könyvek (nagy-részt még kéziratok) megvizsgálása nem hozna gazdagabb eredményt.

26 Lásd az idézett Mária-monográfiákat és FRANKÓI VILMOS: Henckel János Mária királyné udvari papja. Pest, 1872; uő.: II. Lajos és udvara. Bp., 1878; uő.: Mária magyar királyné állása a reformáció irányában. Új Magyar Sion, 1878. 785-799.; RAHLENBERCK, CHARLES: Marie de Hongrie. = Revue de Belgique, 1892. 2e série, Tome VI. 53-67; PAYR SÁNDOR: Mária, a humanista magyar királyné. Protestáns Szemle, 1905. 163-172., 223-235.; FÓGEL JÓZSEF: II. Lajos udvartartása 1616-1526. Bp., 1917. 63-90.; HALKIN, LÉON-ERNEST: La réforme en Belgique sous Charles-Quint. Bruxelles, 1956 /Collection Notre Passé 8,2/, különösen 68-69.; MOREAU, F. DE: Histoire de l'Église en Belgique. Tome IV.: L'Église aux Pays-Bas sous les ducs de Bourgogne et Charles-Quint 1378-1559. Bruxelles, 1949. 172-173., 210-274.; VERHEYDEN, ALPHONSE: Le martyrologie protestant des Pays-Bas du sud au XVIe siècle. Bruxelles, 1960 /Histoire du protestantisme en Belgique et au Congo-Belge. 8./ 9-13.

27 Papiers d'État du Cardinal de Granvelle. Publ. par CH. WEISS. Vol. III. Paris, 1852. 205.

28 Archivo General de Simancas, Contaduría mayor, 1ª época Leg. 1093. fol. 167-169.